

presentation of self in academic life

Christien Brinkgreve

Woord vooraf.

Er is door sociologen al eerder onderzoek verricht naar de formele organisatie van hun instituten, maar er is voor zover ik weet weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de manieren waarop stafleden van dergelijke instituten zich in de dagelijkse praktijk trachten te handhaven. Onlangs hoorde ik dat er een dergelijk tamelijk uitpuittend onderzoek is verricht bij het Centrum voor Onderzoek naar Informele Structuren (het C.O.I.F.). Het onderzoek leek mij interessant genoeg om enkele fragmenten uit het rapport weer te geven (een volledig onderzoeksverslag ligt bij het C.O.I.S. ter inzage). Wat hier volgt zijn letterlijke citaten.

"Presentation of Self in Academic Life. (1)

Methodologische verantwoording: object van onderzoek en methode.

Alvorens een uiteenzetting te geven van verschillende presentatietechnieken die frekwent gebruikt worden, willen wij enkele kanttekeningen plaatsen bij het karakter van het onderzoek en de onderzoeksmethoden.

Het onderzoek moest in het geheim gebeuren. We vreesden dat de stafleden -indien bekend met het doel van onderzoek- achterdochtig zouden worden en ons zouden gaan mijden, waardoor het materiaal ontoegankelijk zou worden. Of dat ze daarentegen 'een goede beurt' zouden willen maken, wat ons materiaal zou vertekenen. Dat was voor ons de reden om nauwelijks gebruik te maken van de interview- en de enquête-methode, maar voornamelijk te werken met de methode der participerende observatie. In de laatste fase van het onderzoek hebben we een staflid ge-interviewd met de techniek van intensieve, non directieve, semi-gestructureerde, open-ended vragen. We werkten met onderzoekers die vermomd waren als kandidaatsassistent (vier), student (zes), en schoonmaker (twee) (2). Werkzaam op verschillende sociologische instituten, verzamelden zij waardevolle 'inside information', en konden zo achter de schermen kijken en ook daar het doen en laten der stafleden bestuderen.

Een tweede opmerking betreft het voorlopig en verkennend karakter van ons onderzoek. Continuering, ook in comparatieve zin, lijkt ons gewenst. We hebben ons tot nu toe beperkt tot

sociologische instituten. Het zou interessant zijn te onderzoeken of er verschillen zijn in overtroef-strategieën, beschermingstechnieken en ontmaskerings-methoden in andere settings'. Zo vernamen wij uit betrouwbare bron dat in een academisch ziekenhuis zowel staf als studenten meedoen aan een *wedren om statuspunten*. Soms letterlijk wedren, namelijk door vlak voor de demonstratie van een patiënt de trap naar de bibliotheek af te snellen, aldaar een recent artikel over dit geval te raadplegen en vijf minuten later een collega berispelend op de vingers te tikken om zijn onwetendheid ontrent de begrippen die men zojuist heeft gelezen. Deze methode van bluf komt ons -ondanks verschil in objectgebied- zeer vertrouwd voor. Uit het verdere verhaal echter scheen het ons toe -vooralnog is dit een hypothese- dat er wél een verschil met sociologische instituten bestaat in de wijze waarop een lagere (i.c. student) het zich kan veroorloven een hogere (i.c. hoogleraar) op te korten te wijzen, hem te helpen om een 'door de mand vallen' te voorkomen, of juist zijn val een handje te helpen. Zo mag -aldus onze informant- bij een dergelijke patiëntendemonstratie een student een hoogleraar alleen informatie 'aanbieden', die de hoogleraar -desgewenst- aanneemt met de woorden: "inderdaad, interessant". Op sociologische instituten hoorden we daarentegen een student vaak met bijtend sarcasme vragen: "en heeft meneer (volgt naam hoogleraar) er dan nooit van gehoord dat...".

Een aanwijzing dat men zich hier minder aan hiërarchie gelegen laat liggen? Laten we -voordat we ons op het pad der hypothesen begeven- eerst een overzicht geven van de impression management technieken zoals wij die konden waarnemen tijdens ons onderzoek".

Het hiernavolgende gedeelte van het onderzoeksrapport bevat de probleemgebieden van 'Spreken in het Openbaar en Schrijven van Artikelen, waarbij een geringe of ontbrekende kennis van zaken verhuld moet worden'. 'Het Recenseren van Ongelezen Boeken' wordt als voorbeeld uitgewerkt. Ook worden enkele technieken voor 'Optreden in het Algemeen' behandeld, zoals het *ostentatief koffiedrinken met hoogleraar* (met als variant, die vooral veel bij congressen voorkomt, het *zich ophouden in de buurt van coryfeeën*), en het *gewichtig rondlopen met papieren* (waarbij vooral op het juiste tempo gelet moet worden -niet de draf maar ook niet het slenteren-, en op de juiste hoeveelheid: het torsen van grote stapels is hierbij uit den boze). Ik vervolg het rapport bij de bespreking van de situatie van 'Docent in College of Werkgroep die wil maskeren dat hij zijn werk niet of nauwelijks heeft voorbereid, de z.g. onderwijssituatie'.

"Onderwijssituatie Impression management technieken.

De grootste bedreiging vormen hier niet de collega's, maar de studenten. De opgave is hen de baas te blijven. Hoewel we hier niet alle methoden van de docenten om overwicht te houden kun-

nen bespreken, worden wel een paar algemene principes genoemd.

In de eerste plaats wordt er veelvuldig gebruik gemaakt van het *bluffen*. Een doeltreffende manier is de *rondvraag-methode*: de studenten moeten hierbij om beurten vertellen wat hen is opgevallen bij het gelezen werk, welke vragen gerezen zijn, zodat de docent razendsnel kan reconstrueren wat waarschijnlijk de belangrijke punten zijn in het te behandelen stuk.

Een variant van deze methode, die iets meer ruimte laat voor de docent, is het stellen van vragen als: "Wat vond u ervan?... Kunt u de hoofdpunten samenvatten?... Nee?... En u?... Ook niet?... Hé (verbazing, irritatie)... dan zou ik willen voorstellen...om...nú...een half uur te besteden aan het bestuderen van de tekst". Ook de methode van *de vraag terugspelen* heeft het grote voordeel dat het even respect geeft om na te denken: "Wat bedoelt u precies?... Kunt u daar een voorbeeld van geven?". Het slagvaardig ingaan op de 'cues' die op deze manier uitgelokt worden, is een sterke performance-reddende strategie.

De methode van *het referaat* biedt vele mogelijkheden. Hierbij laat men een student een geprepareerde voordracht houden over enkele teksten, zodat men inhoud, en soms ook kritiek en evaluatie, voorgeschoteld krijgt. Het vroegtijdig benoemen van een co-referent met opdracht tot *kritisch ingaan op het referaat*, ontslaat de docent van de plicht om zelf kritische opmerkingen te maken en achtergrondinformatie te bieden. Het opblazen van een argument, het rekken van de discussie over een bepaalde passage, het benadrukken van het belang van een kleine voetnoot: met behulp van deze strategieën kan men ongewenste discussies over niet gelezen passages uit de weg gaan.

Als de studenten in de loop van de bijeenkomst vragen gaan stellen die de docent niet op een van de genoemde manieren kan behandelen, dan rest hem altijd nog de strategie van de *onkundigheidsconfessie*: "het spijt me erg, maar in dit probleemveld heb ik mij tot dusverre nog niet verdiept". De nood moet dan wel hoog gestegen zijn, maar ook nu is zijn positie sterk. Met het bekennen van zwakte geeft hij immers eigenlijk zijn kracht aan: hij suggereert namelijk van het overige wél goed op de hoogte te zijn.(3). Bovendien getuigt zijn intellectuele ootmoed van zelfkennis en van een lovenswaardige bescheidenheid.

Het gebeurt wel eens dat performance-bedreigende vragen aanhouden. Dan is meestal de methode van het *op elk begrip ingaan* afdoende. Wanneer een student vraagt of we nu op grond van deze (door de docent ongelezen) tekst kunnen concluderen dat een bepaalde klasse de macht bezit in kapitalistische samenleving, dan kan de docent bijvoorbeeld terugvragen wat er met 'kapitalistisch' bedoeld wordt, wanneer je van 'klasse' kunt spreken, wat 'macht' precies betekent en hoe het te onderscheiden is van 'invloed', 'gezag' en 'autoriteit' (4). De antwoordplicht is in dergelijke situaties verplaatst naar de student;

de docent heeft denktijd. Bovendien wekt het de indruk van wetenschappelijke nauwkeurigheid.

Er zijn ook een aantal *reserves* die de docent kan aanboren. Een pas gelezen boek, nieuws uit de krant, een belangrijke gebeurtenis uit eigen leven: het is de 'uitdaging' om dit sociologisch te interpreteren. Het is zo geweldig interessant om te bestuderen wat er dan niet allemaal gebeurt: handelingen, gedragingen, rituelen, verplichte gevoelens, taboes: alles wat je meemaakt is te gebruiken. Bovendien sluit je je dan aan bij de moderne stroming van 'Every day life' sociologie. Een tijdlang was de methode van *het uit laten lopen van het democratiserings-kwartiertje* (kwartier discussie over de democratisering, voorafgaand aan college of werkbepreking) zeer populair. Deze *voetval voor de actualiteit* is eenvoudig te legitimeren in termen van de grote Relevantie van dergelijke processen.

Van een geheel ander niveau is de methode van *de woord magie van de ongreijpbare abstractie*. Zonder zich te laten hinderen door problemen van verificatie en concretisering, kan men lang discussiëren over 'Het Dilemma tussen Vrijheid en Gedetermineerdheid' en over 'de Kloof tussen Essentie en Existentie'. Een sterke indruk maakt *het vertoon van eruditie*, zoals literaire verwijzingen, en typeringen als 'Weberiaanse Ambivalentie', een 'Parsoniaanse wijze van Klassificeren', een 'Pessimisme à la Tocqueville'.

Ook kan men eenvoudig door woorden langzaam uit te spreken (of tussen aanhalingstekens te plaatsen) en door buitenlandse termen te gebruiken, een gesproken (en ook geschreven) tekst gewichtig maken, mystificeren, en banale woorden en wendingen tot vaktaal transformeren. Hoewel het met behulp van bovengenoemde technieken in de meeste gevallen goed lukt het overwicht te behouden, wordt de presentatie veel sterker als de docent af en toe de *outline* van het onderwerp schetst, enkele *catchwords* herhaalt. Gewinning aan bepaalde termen of zinswendingen wordt meestal ervaren als het geleidelijk begrijpen ervan. De beste indruk -maar dit vereist wel enige voorbereiding- wordt toch altijd gewekt door de suggestie het werk goed bestudeerd te hebben en er veel 'omheen' te weten. Met het gebruik van flapteksten, voetnoten, recensies, samenvattingen, weten sommigen deze suggestie zeer overtuigend te brengen. Ook *ideëen-roof* van studenten, assistenten en collega's is voor dit doel geschikt, mits voorzichtig toegepast (b.v. niet bij studenten die men even later in een werkgroep terugziet). Koffiekamers zijn geschikte plaatsen voor een dergelijke *vruchtbare uitwisseling van ideëen*."

De hiernavolgende hoofdstukken uit het onderzoeksrapport: Cultuur, Verdedigings- en Rechtvaardigingsstrategieën, en Achtergrond, hebben niet alleen betrekking op het zojuist geciteerde gedeelte over de onderwijssituatie; ook de impression management technieken ten opzichte van collega's komen hier aan de

orde. Wel konden de onderzoekers aan de onderwijssituatie de duidelijkste voorbeelden van blufstrategieën ontleenen, aangezien het onderwijs door de stafleden als privé-gebied wordt gezien, waar op elke controle door collega's als beledigende inbreuk wordt ervaren.

"Cultuur

Tot nu toe hebben we enige impressie-technieken de revue laten passeren alsof het individuele uitvindingen waren van verschillende stafleden. Wij hanteren echter een sociologisch perspectief. We kunnen het geheel van strategieën beter zien als onderdeel van een bepaalde cultuur; een cultuur, waarin de nieuwkomer snel gesocialiseerd wordt. Een cultuur, die blijft voortbestaan door positieve en negatieve sancties, respectievelijk voor conformerend en nonconformerend gedrag. We zouden deze cultuur kunnen typeren als *cultuur der laksheid*. Het heeft veel weg van een 'gentlemen's agreement', die neerkomt op: "we weten het van elkaar, maar als jij ons niet verraad, dan laten wij jou ook met rust". De voordelen van deze stilzwijgende overeenkomst zijn groot. Naast het solidariteitsgevoel dat elke beroepsethiek verschaft, heeft deze cultuur nog het grote voordeel van de arbeidsbesparing die hij oplevert, aangezien men zich op deze wijze een geringere arbeidsinspanning kan permitteren. De nadelen van het doorbreken van deze code zijn eveneens groot. Beschuldigingen van oncollegiaal gedrag, van overmatige ambitie, van bekrompenheid (alsof werk het enige zou zijn wat telt in het leven), missen hun straffend effect zelden. Het is een cultuur die men zich snel eigen maakt. Je leert schatten hoever je kunt gaan. Je gaat *rode lichten* -twijfelende ogen, ironische glimlachen- scherp onderscheiden. Je leert potentiële bedreigers inpalmen. (Een opklimmende reeks is te construeren: van koffie drinken tot praten over moeilijkheden in het vak; als dat nog niet helpt willen persoonlijke moeilijkheden wel eens aanslaan. Ook hier valt een 'inflatie der middelen' te constateren).

Verdedigings- en Rechtvaardigingsstrategieën

Men leert ze snel, maar dat betekent niet dat het zich handhaven met behulp van deze technieken altijd gemakkelijk of zonder kleerscheuren verloopt. We konden verschillende verdedigings- en rechtvaardigingsstrategieën onderscheiden, die gebruikt worden bij plotselinge ontmaskeringspogingen. Of soms al -zo leek het wel- om een slecht geweten te sussen, dat wakker werd geroepen door een herinnering aan een vroegere *Cultuur der Grote Plannen en Grote Verwachtingen*.

Een van de populairste verdedigingsstrategieën was recentelijk *De Crisis in de Sociologie*. De laatste tijd konden we een zekere 'versletenheid' constateren en waren er *beyond crisis* geluiden te horen (5). Niet alleen legitimeerde men met *De Crisis* een tijd van piekeren, van heroriënteren, kortom van onproductiviteit. Dit crisisbesef werd bovendien opgevoerd als teken

van grote diepgang en gevoeligheid. Soms vrij aggressief: "ja, jij kunt rustig doorwerken", implicerend dat de gesprekspartner bot is, of ouderwets, of bang voor 'fundamentele twijfel'. Een andere formulering, die soms bij de aangesprokene gevoelens van ondoordachte naïviteit en optimisme teweegbrengt, luidt: "je ziet het nogal zitten met de sociologie".

Bovengenoemde verdedigingsstrategieën worden vooral gehanteerd door de *twijfelaars*. Een andere categorie stafleden die de instituten bevolkt -en wel in toenemende mate, zo kon men geregeld horen-, de categorie der *gelovigen*, bedient zich van andere verdedigingsstrategieën, zoals het *opeisen van exclusieve competentie in een voor buitenstaanders onbegrijpelijk en ongrijpbaar jargon*. De opstelling als *ontoegankelijk bolwerk* beschermt de insiders tegen controle en kritiek.

Het *uitspelen van verschillende plichten*: "ik heb echt geen tijd om dit te lezen en/of onderwijs te geven door al die bestuurlijke activiteiten" (en vice versa), is een moderne tactiek, die pas de laatste jaren met de toenemende bureaucratisering opgang doet.

Verdedigings- en rechtvaardigingsstrategieën tweede niveau

Behalve bovengenoemde tactieken konden wij een tweede niveau van verdedigings- en rechtvaardigingsstrategieën onderscheiden. Deze werden vooral gebruikt door docenten die af en toe moeite met de gang van zaken bleken te hebben. Daar deze informatie nauwelijks door middel van observatie verworven kon worden, hebben wij onze gegevens wat deze aspecten betreft, in een intensief open interview met een wetenschappelijk medewerker verkregen.

"Je denkt soms" -aldus deze informant- "dat het komt door een neurotische concurrentiezuucht, dat iedereen elkaar zo probeert te overtroeven. Maar dit soort psychologische verklaringen staan bij ons niet zo hoog aangeschreven. Het is natuurlijk zo dat je afstudeert met een beperkte uitrusting aan literatuurkennis, je hebt nauwelijks of geen onderwijs- en onderzoekservaring, en je moet van de ene op de andere dag aan verwachtingen voldoen van expert-zijn op verschillende gebieden. Je moet goed zijn in onderwijs, je moet onderzoek kunnen doen, je moet kunnen besturen. En je telt pas echt mee als je ook publiceert. Je hebt verder te maken" -zo vervolgde hij- "met eisen en verwachtingen van studenten, van collega's binnen en buiten het instituut, en van leken. Het zijn eisen die misschien op zichzelf niet zo zwaar zijn, maar het is soms moeilijk om er tegelijk aan te voldoen". Op onze vraag of dit niet problemen zijn waar medewerkers op ieder wetenschappelijk instituut mee te maken hebben zonder dat het bluffen overal zo tot ontwikkeling is gekomen, antwoordde hij dat het ook specifieke problemen van de sociologie waren. "Sociologie is geen vak in de zin van een ambacht dat je tijdens een opleiding leert beheersen, het is veel eerder een algemene oriëntatie. Het is

ook geen exact vak met duidelijke criteria. De standaarden zijn vaag en diffuus. Er is tussen verschillende scholen nauwelijks overeenstemming over kwaliteit. Ik vraag me wel eens af of je zo op bluf kunt teren in andere vakken, in exacte vakken of ambachtelijke. De idealen zijn soms ook strijdig: het is moeilijk om tegelijk aan de eis van nauwkeurige verificatie en de eis van een brede visie te voldoen. Als je voldoet aan de ene, knaagt het geweten van de andere: of je bent een detaillier zonder verbeeldingskracht, of je bent een holle praatjesmaker". Onze informant besloot het interview als volgt: "Hoe los je nu dit probleem van de kloof tussen uitrusting en eisen op? Bluffen is een antwoord, en de meesten varen er wel bij. Maar er zijn ook *bedrijfsongevallen* bekend, stafleden die weerloos waren bij ontmaskeringspogingen. Ook zijn er bij die ten onder gingen aan wurgende faalangsten, alleen al door een te sterke internalisering van zware en strijdige wetenschapsidealens". (...).

Achtergrond

In dit hoofdstuk willen we kort ingaan op verklaringen die noch liggen op een individueel psychologisch niveau, noch op sociologisch micro-niveau. We willen nu de bredere context aan de orde stellen van de machtspositie die een beroepsgroep inneemt in de samenleving.

Sociologie is een jong vak. Elias schrijft over de professionele vertegenwoordigers van zo'n nieuw opgekomen wetenschappelijk specialisme, dat zij "vrijwel altijd met oudere en langer gevestigde wetenschappelijke en academische groepen een strijd moeten voeren om erkenning, voor gelijkheid van positie, voor een deel van de beroepsmatige beloningen van status, financiële en prestige" (6). Misschien kan men de statusonzekerheden en statusangsten die hier het gevolg van zijn door bluffen enigszins overstemmen.

Hermans wijst ons op andere aspecten van concurrentie en blufdwang bij een andere academische beroepsgroep, n.l. bij de medici. "Het zou onjuist wezen de medische wetenschap te verwijten dat zij weinig weet. De andere wetenschappen weten ook weinig. Maar zij worden niet gedwongen de schijn op te houden. Zij worden niet, door een publiek, dat tegen zichzelf beschermd dient te worden, gedwongen te ontspreken in grootspraak en bluf zoals dokter, die zijn vrij beroep moet handhaven - als iedere zakenman, als elke andere kleine zelfstandige" (7).

We plaatsen hierbij enkele kanttekeningen. In de eerste plaats komt in Hermans passage de bluf van artsen ten opzichte van hun patiënten ter sprake. Het betreft hier de verhouding professioneel - (leken) cliënt (8). We kunnen dit *externe bluf* noemen. In ons onderzoek gaat het daarentegen om bluf van sociologiedocenten ten opzichte van collega's en toekomstige collega's, studenten (9). We noemen dit *interne bluf*. De bluf ten opzichte van andere academische groepen, de z.g. *inter-academische bluf*, kunnen we tussen de *interne* en *externe* bluf-

typen plaatsen.

In de tweede plaats is de wijze van beroepsuitoefening in dit kader belangrijk. In tegenstelling tot een vast dienstverband waarin sociologen over het algemeen werken, hebben de meeste artsen een vrij beroep. Ze hebben 'een winkel te drijven' en dat leidt -aldus Hermans- tot een "ontsporen in grootspraak en bluf" (10).

De blufdwang zou dus -voorlopig concluderend op basis van zeer onvolledig materiaal- best eens niet zo zeer kunnen samenhangen met de inhoud van het vak (de mate van mogelijke exactheid, het ambachtelijke karakter), maar misschien eerder met de positie van het beroep, die tot uiting komt in de financiële waardering en het prestige dat men geniet als uitoefenaar van dat beroep. Niet alleen de positie ten opzichte van andere beroepen is hierbij belangrijk; ook de positie ten opzichte van leken-cliënten dient in een dergelijke studie in beschouwing te worden genomen. De waardering voor de geleverde diensten en de (on)begrijpelijkheid van het vak zijn van beslissende invloed op de afhankelijkheid die de cliënt voelt ten opzichte van de professioneel. Het is duidelijk dat sociologen ook wat dit betreft in een niet al te sterke positie staan. Bovendien lijkt het wel of sommige sociologen zelf alles in het werk stellen om deze positie te verzwakken. Zo vragen ze zich voortdurend af wat ze meer weten dan leken, wat de relevantie is van hun werk, kortom 'wat ze te bieden hebben'. Soms gaan ze zover dat hun beweringen neerkomen op de stelling 'Baat het niet -zo het wel enig effect heeft, schaadt het zeker'. Een verdere verzwakking van eigen positie is het ideaal van de *begrijpelijkheid voor de leek*; dit in schril contrast met de pogingen van andere professionelen om hun kennis zo exclusief en onbegrijpelijk mogelijk te houden. Een democratische houding, die echter wel een *down-via-up* positie met zich meebrengt, om een Haley-variant te gebruiken".

Noten

1). De titel is ontleend aan de titel van een boek van Goffman, *Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth: Penguin, (1959) 1971). Naast de inspiratie die wij konden putten uit Goffman's oeuvre, hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van begrippen en ideeën uit de werken van Haley, 'De kunst van de psychoanalyse'(in: *De machtspolitiek van Jezus Christus*, Den Haag, Bert Bakker, (1969), 1973), en van Potter, *One-Upmanship*, (Londen Ruppert Hart-Davis, 1952), vervolg van zijn *Gamesmanship* en *Lifemanship*.

2). Vooral deze laatste categorie bleek bijzonder geschikt: men is in een positie waarin men altijd onverwacht kan opdoemen en altijd toegang heeft. De voorkeur gaven wij aan Turken of Marokanen, van wie men vermoedde dat ze geen nederlands verstaan.

3). Deze methode is algemeen bekend geworden door Haley, als de *up-via-down* positie. Zie zijn *Strategies of Psychotherapy*, New York, Grune and Stratton, (1963) 1972. Voorbeeld: man zegt tegen vrouw: "en jij mag nu ees

zeggen naar welke film we gaan".

4). In een buitenlands vakblad lezen wij iets soortgelijks. In *Nature*, Vol. 225, 19 juni 1975, p. 569, staat een verslag van een forumbijeenkomst van vooraanstaande wetenschapsbeoefenaren, waaruit wij het volgende citeren:

"Mr A.: Does cigarette smoking cause cancer?

-Announcer: Nozall?

-Nozall: That's a terribly good question. I think I can reasonably assert that scientists are devoting an everincreasing amount of time to studying this matter and will not fail to come up with an answer. Of course it largely depends on the meaning of the words. I mean, 'cigarette smoking' -does that include cigars, does it include those who don't inhale? And 'cancer'

-do we have a clear concept of the exact definition of cancer? And (warming to his task) what, for that matter, does 'cause' mean? I mean, some say that cancer may dispose people to smoke if you see what I mean, Mr. A.

-Mr. A.: Er, Yes ."

5). Ook bij de psychologen bleek er van een dergelijke ontwikkeling sprake te zijn. De aanhef van een artikel van Barendregt luidt als volgt: "Het wordt langzamerhand wel vervelend met al die crises in de psychologie. Niet dat die diagnoses onjuist zijn: we kunnen niet veel, we moeten leven met tegenspraken in ons werk. Maar klagen helpt meestal zo weinig. Misschien is het beter toch weer plannen te maken. Ook al zouden zij weer te optimistisch en vooral te naïef blijken te zijn". J. Barendregt, "Klinische Psychologie is meer dan therapie bedrijven", in *De Psycholoog*, Jrg. IX, nr. 4, april 1974, p. 127-137.

6). N. Elias, "Sociologie en Psychiatrie", in *Sociologie en Geschiedenis*, Van Gennep, Amsterdam, 1970, p. 126.

7). W.F. Hermans, "Dag dokter", in *Het Sadistisch Universum*, De Bezige Bij, Amsterdam (1964), p. 87.

8). De beroepsethiek van geheimhouding ten opzichte van leken, van 'Elkaar Dekken', is bij de medici sterk ontwikkeld. Smalhout wekte een storm van verontwaardigd protest toen hij openbaar maakte dat er bij anesthesie fouten met dodelijke afloop worden gemaakt. Dit was een schending van de beroepscode waarop hij door zijn collega's fel werd aangevallen.

Berkel en Gisolf, "Iedere arts heeft zijn eigen kerkhof", in *Haagse Post*, nr. 29, 19.7.1975, p. 6-11.

9). Een zeer interessant object van onderzoek is de bluf die studenten gebruiken ten opzichte van docenten. Onze voorlogige indruk is dat 'Tentamenbluf' technieken het verst ontwikkeld zijn.

10). De 'zakenlieden en kleine zelfstandigen' kunnen reclame maken voor hun bedrijf. Een arts niet. Hoe het hem toch lukt zijn bedrijf tot bloei te brengen wordt door Hermans uitvoerig beschreven. "Speciaal in ons land", zo schrijft hij op p. 86, "hebben de heelmeeesters zich een waardigheid aangemeten, die zogenaamd dient om het publiek te beschermen, maar in werkelijkheid vooral geschikt is om het met onaantastbare autoriteit tot betalen te dwingen. Medici adverteren niet; zij werken volgens vaste, onderling afgesproken tarieven; zij beconcurreren elkaar niet. Hun beroepseer vertoont, met andere woorden, een verrassende overeenkomst met de filantropie van een trust of kartel".